

6-сабак

Тема 6

«Кастык тилин» колдонууну
алдын алуу: методдору жана
инструменттери

Подтемалар

- «Кастык тилин» аныктоонун методдору, инструменттери
- «Кастык тилине» жооп кайтаруунун методдору, инструменттери

Предметтердин интеграциясы

«Медиа жана маалыматтык сабаттуулук (ММС)», «Журналисттин этикасы», «Медиа этика», «Заманбап орус тили», «Заманбап кыргыз тили», «Эне тилдин стилистикасы жана кептик маданияты», «Журналистиканын негиздери», «Сынчыл ойломдун негиздери».

Сабактын максаты

Когнитивдик:

- студенттер медиа сабаттуулук, инвективдик лексика, стилистикалык жактан төмөндөтүлгөн лексика, окказионалдык сөздөр, агрессивдүү метафора деген түшүнүктөрдү түшүндүрүп бере алышат;
- студенттер текстте агрессивдүү лексиканын, «кастык тили» бар экенин баалай алышат;
- студенттер маалымат менен иштей алышат.

Социалдык-эмоционалдык:

- студенттер «кастык тилинин» өз жашоосуна болгон таасирин аныктай алышат;
- студенттер «кастык тилинин» белгилерин, максатын жана аны таркатуу механизмдин атай алышат;

- студенттер «жумшак», «орто» жана «катаал» «кастык тилине» эмне кирээрин түшүндүрүп бере алышат.
  - студенттер сүйлөшүүдө кантип «кастык тилинен» оолак болуу боюнча өз чечимдерин бере алышат;
- Жүрүм-турумдук:**
- студенттер «кастык тилин» аныктаган бул же тигил методду түшүндүрүп бере алышат;
  - студенттер жек көрүүчүлүк лексикасынын ордуна «тынчтык тилин» колдонууну тандашат;
  - студенттер маалымат менен иштей алышат.

Сабактын узактыгы	1 саат 20 мүнөт.
Сабак өтүү методу	Дискуссия, мини-лекция, ачык жана жабык суроолор, маалымат булактары менен иштөө, слайддардын презентациясы.
Баалоо методдору	Өзүн-өзү баалоо баракчасы.
Негизги түшүнүктөр	«Медиасабаттуулук», «маалыматтык сабаттуулук», «фактчекинг», «фейк», «стилистикалык жактан төмөндөтүлгөн лексика», «кептик агрессия».
Керектүү ресурстар	Сабактын максаты (слайдда же флипчартта), демонстрациялык доска, А4 форматындагы баракка жазылган тамгалар, видеопроектор, компьютер, маркер, доска, скотч.

Сабактын планы

1. ЧАКЫРЫК

«ФОТОФИКСАЦИЯ» КӨНҮГҮҮСҮ

Керектүү материалдар: ММК жана социалдык тармактардан алынган 20 басып чыгарылган сүрөт

Сабакты жүргүзүү методикасы.

Мугалим сүрөттөрдү стол бетине жайып, ар бир студентке алардын ою боюнча «кастык тили» / «жек көрүүчүлүк тили» темасы таамай чагылдырылган бир сүрөттү тандап алууну сунуштайт. Сүрөттөр сабак өтүлүп жаткан өлкөдөгү сюжеттерди чагылдырганы оң. Сүрөттүн арткы бетине анын кыскача сүрөттөмөсүн жазып койсо болот, бирок жалпы талкуу болмоюнча аны окубай туруу керектигин студенттерге эскертип коюу керек.

АНАЛИЗ ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Сүрөттө ким чагылдырылган?
2. Сүрөт эмне жөнүндө айтып жатат?
3. Силерде кандай таасир пайда болду?
4. Бул сүрөт силерде кандай сезимдерди жаратты?
5. Кандай деп ойлойсуңар, бул сүрөт кайдан алынган, ким жана эмне үчүн тарткан жана аны кандай колдонуулары мүмкүн?
6. Сүрөттөгү чагылдырылган окуя «кастык тилине» / «жек көрүүчүлүк тилине» катышы бар экенин эмне билдирип турат?
7. Сүрөткө кандай аталыш бермексиңер?

2. МААЛЫМАТ МЕНЕН ИШТӨӨ

Сабакты жүргүзүү методикасы.

Интернеттеги, социалдык тармактардагы маалымат менен иштөөнүн жүрүшүндө студенттерге үч суроонун айланасында талкуу жүргүзүү сунушталат.

1. Текст менен иштеп жатканда, анда «кастык тилинин» белгилери бар экенин көрүү үчүн эмнеге көңүл буруу керек?
2. Интернеттеги «кастык тилине» кандай жооп кылуу керек?
3. Коммуникациялык мейкиндиктен, жеке сүйлөшүүлөрдөн, Интернеттен «кастык тилин» түп тамыры менен жоготуу үчүн эмне кылуу керек?

3. АРАКЕТТЕН

Онлайн-мейкиндиктеги жүрүм-турум эрежелери менен иштөө.

Сабакты жүргүзүү методикасы.

Мугалим студенттерди чакан топторго бириктирет, аларга онлайн-коммуникациянын, социалдык тармактарда баарлашуунун эрежелери, этикалык принциптер жөнүндө эскертме-китепче жасоону сунуштайт. Андан соң топтор өз иштери менен тааныштырып, бири-бирин толуктап, натыйжада бир жалпы эскертме-китепче пайда болот. Бул эскертме «кастык тилинен» «диалог тилине» өтүү боюнча көрсөтмөлөрдүн жыйындысы болуп саналат.

ТАЛКУУ ҮЧҮН СУРООЛОР

- Кандай деп ойлойсуңар, бул эрежелер Интернеттеги ар бир колдонуучу үчүн түшүнүктүү жана жеткиликтүү боло алабы?
- Силердин эрежелер эмнеге негизделген?
- Бул эрежелерди, «тынчтык тилинде» сүйлөшүү маданиятын кантип илгерилетүү керек деп ойлойсуңар?
- Биринчи кезекте бул эскертмени кимге сунуштайт элеңер: саясатчыларга, ата-энелерге, группалаштарга, соцтармактагы френддерге? Эмне үчүн?

«МЕН «КАСТЫК ТИЛИН» КАНТИП АЛДЫН АЛАМ / «КАСТЫК ТИЛИ» МЕНЕН КАНТИП КҮРӨШӨМ?» КӨНҮГҮҮСҮ

Сабакты жүргүзүү методикасы.

Мугалим студенттерге 3-4 адамдан турган чакан топторго биригүүнү сунуштайт, «Кастык тилинен» «диалог тилине» карай менин жолум кандай?» же «Мен «кастык тилин» кантип алдым алам / «кастык тили» менен кантип күрөшөм?» деген суроолордун үстүндө ой жүгүртүү керек, андан соң жоопторун флипчартка жазышат да, жалпы группага сунуштап, бүтүмдөрүн чыгарышат.

Мугалим үчүн кеңештер.

Мындан тышкары студенттерге курстун башындагы «кастык тилине» жолуккан жеке тажрыйбалары туурасында бөлүшкөн, пикир алмашкан, «жек көрүүчүлүк тилин» аныктай турган белгилерди сүрөттөгөн биринчи сабактагы ой толгоолорун эстеп көрүүнү сунуштаса да болот.

БОЛЖОЛДУУ ЖООПТОР:

- ММКлардагы, соцтармактардагы маалыматты туура окуу.
- Онлайн-коммуникация этикаларын үйрөнүү.
- Факт менен фейкти ажырата билүүгө үйрөнүү.
- Зомбулуксуз, сыпайы, толеранттуу лексикага үйрөнүү.
- Сынчыл ой жүгүртө билүү.
- Медиа жана маалымат жаатында сабаттуулукка үйрөнүү.
- Манипуляцияга, пропагандага алданбоо.
- Өз чөйрөндө маалыматтык жана медиасабаттуулукту өнүктүрүү.
- Маалыматтык жана медиасабаттуулукту илгерилетүү боюнча коомдук кампанияларга катышуу.
- Маалыматтык жана медиасабаттуулук боюнча калктын ар кандай тобуна сабактарды, тренингдерди өтүү.
- ММС принциптерине, адам укуктарына, журналистиканын этикалык нормаларына жана журналистиканын эл аралык стандарттарына негизделген продуктуларды жаратуу жана таркатуу.

4. САБАКТЫ ЖЫЙЫНТЫКТОО

Мен эмне билдим? Эмнеге үйрөндүм?

Сабакты жыйынтыктоо этабында «Анаграмма» көнүгүүсүн аткарууну сунуштайбыз.

«АНАГРАММА» КӨНҮГҮҮСҮ

Керектүү материалдар: фразанын басып чыгарылган тамгалары:

«Б-И-З К-А-С-Т-Ы-К Т-И-Л-И-Н-Е
К-А-Р-Ш-Ы-Б-Ы-З! Б-И-З Т-Ы-Н-Ч-Т-
Ы-К Т-И-Л-И-Н Т-А-Н-Д-А-Й-Б-Ы-З!»

Тамгалардын көлөмү А4 барагына 4 тамга баткандай болушу керек. Тамгаларды кесип, аралаштырып коюу керек.

Сабакты жүргүзүү методикасы.

Ар бир студент өзүнө үчтөн ашык эмес тамга тандап алат, андан соң мугалим студенттерге 3 мүнөт убакыт берип, бул курстун сабактарынан эмнелерди биле алышты, курс эмнеге арналган, өзүлөрүнүн күтүүлөрү кандай болгону, кандай темалар талкууланганын жана бул процессте алар үчүн эмне маанилүү болгону туурасында ой жүгүртүүнү сунуштайт. Андан кийин алган ар бир тамгага карата курстан алган таасирлерине байланышкан же курсту мүнөздөгөн фраза же сөз жазышат. Ар бир студент өз ишинин натыйжасы менен тааныштырган соң, мугалим курстун 6 сабагынын тең маанисин чагылдыра турган бир жалпы фраза түзүүнү сунуштайт.

Информационный обзор

«КАСТЫК ТИЛИН» АНЫКТООНУН МЕТОДДОРУ, ИНСТРУМЕНТЕРИ

«Кастык тилинин» таркоо чөйрөсү, курстун буга чейинки сабактарынан ынангандай, өтө эле кеңири: мындай тилдин лексикасы расмий-ишкердик коммуникацияда да (саясатчылардын же коомдук ишмерлердин сөзүндө), кесиптик чөйрөлөрдө да (мисалы, журналисттердин, академиялык, педагогикалык, эксперттик коомчулуктун өкүлдөрүнүн социалдык тармактардагы билдирүүлөрү), жана ошондой эле күнүмдүк тиричиликте да (үй-бүлөдө, жубайлардын, балдардын, кесиптештердин сүйлөшүүсүндө, көчөдөгү, транспорттогу формалдуу эмес баарлашууда ж.б.) кездешет. «Кастык тили» бир гана «сары» деп аталып калган прессада гана эмес, ошондой эле кадыр-барктуу, сый-урматка ээ медиада да орун алган. «Кастык тилинин» кооптуулугу айтпаса да түшүнүктүү. «Кастык тили» бир эле демократия баалуулуктары, адам укуктары, толеранттуулук жана маданияттар аралык диалог үчүн гана кооптуу эмес. Ал жек көрүүчүлүктүн айынан адамдарды конкреттүү кылмыштарга түрткөнү менен коркунучтуу.

Кастык тилин иликтөөчү Ю.В. Щербинина белгилегендей, «кастык тили» «билинбей отуруп заманбап коммуникациянын универсалдуу тилине айланууда, күнүмдүк тиричилик деңгээ-

элинен тездик менен өсүп, социалдык жалпылоо деңгээлине көтөрүлүп барат, аймагы жана чеги жок, анткени бардык кептик мейкиндикти камтыйт, коммуникациянын бардык чөйрөсүн басууда». Мунун себебин автор «ааламдашуу шартында этностор менен чек аралардын чеги жуулуп, бирдейлик жоголуп, айырмачылыктар жаксыздандырылып бара жатканы» менен түшүндүрөт.

Жаштар трансляторго айланбай, «кастык тилинин» алып жүрүүчүлөрү болбой, «кастык тилинин» тузагына илинбей жана курмандыгына айланбай кое алабы? Кандай жол менен өзүбүздүн коммуникациядан мындай тилдин пайда болушун болтурбай коё алабыз? Лингвистика, медиа, коммуникация, укук жаатында эксперт болбой туруп, канткенде «кастык тили» таанып, алдын алып, жоготууга болот? Негизи эле эмне үчүн «кастык тилин» аныктай билүү, тааный билүү (көрүү, угуу) маанилүү?

Биринчиден, «кастык тилине» этносу, дини, сексуалдык жана гендердик өзгөчөлүгү, жаш курагы, билими, макамы, жашаган жери ж.б. карабай ар бир адам туш болушу мүмкүн.

Экинчиден, «кастык тилинин» өзүнө тиешелүү лексикалык каражаттарынын тобу болот, б.а. бул түз, ачык же көмүскө түрдө кептик агрессияны, негативдүү баа берүүнү камтыган сөздөр,

фразалар. 2018-жылы сентябрь айында кыргызстандык ырчы кыз Зере өзүнүн «Кыз» аттуу ырына клип чыгарган. Ырында ал кыздарга кандай жашаш керектигин таңуулабагыла деп айтат. Социалдык тармактардын колдонуучуларынын арасынан аны сынга алгандар да аз эмес болду: сырткы келбети, кийингенинен тартып, денесине залака келтирүү боюнча да коркутуулар орун алды.

«Кастык тилин» иликтөөчүлөрдүн ою боюнча, заманбап тил илиминде «кастык тилине» киргизе турган лексикалык каражаттардын эки тобу бар. Бул сөздөр бардык тилде бар. Биринчи топко терс баа берүүнү камтыган лексикалык каражаттар кирет: стилистикалык жактан төмөндөтүлгөн лексика, окказионалдык сөздөр, агрессивдүү метафора ж.б. Экинчи топту дискурсивдүү каражаттар түзөт, мисалы, негативдүү маалыматты тенденциялык мүнөздө колдонуу, шылдыңга өтүүчү ирония ж.б.

Социалдык тармактагы кыска пост болобу, саясий плакатпы, журналисттин материалыбы, саясатчынын, комдук ишмердин эл алдындагы сөзүбү, катардагы жарандын ашканада айтылган сөздөрүбү, айтор мындай лексиканы билүү, аны кандай тексттен болбосун көрө билүү, окуй билүү, уга билүү жөндөмү биздин «кастык тилине» туш болгонубузду түшүнүүгө жана ага туура жооп кылууга жардам берет.

Үчүнчүдөн, «кастык тилин» алдын алуу методдору биз бул курстун жүрүшүндө үйрөнгөн «кастык тилинин» классификациясынын негизинде түзүлөт.

Эгер биз кандайдыр бир зомбулукту актоону же түздөн-түз зомбулукка же дискриминацияга чакырыкты, жалпы лозунгдар аркылуу зомбулукка же дискриминацияга чакырыкты, ошондой эле көмүскө түрдө зомбулукка же дискриминацияга чакырыкты угуп жатсак, көрүп жатсак же окуп жатсак, анда биздин алдыбызда «кастык тили» турат. Мисалы бүгүнкү күндө кыз-келиндерге катыштуу зомбулук жөнүндө социалдык тармактардагы, журналисттик публикациялардын алдындагы комментарийлерде «өзү күнөөлүү» деген мүнөздөгү популярдуу комментарийди көп кезиктирүүгө болот. Мындай кептик түрмөктөр «кастык тилинин» көрүнүшү болуп саналат, анткени ал зомбулукту актап жатат.

Башка мисал. Тажик интернет-сегментинде тажик-кытай ишканасында кытай жараны каза тапканы талкууланганда комментаторлор төмөнкүдөй фразаларды колдонгонго жол беришти: «Алар кара жумушчулар эмес, адистер, анан калса бул завод кытайдын акчасына салынган», «Адистер жергиликтүү калктан даярдалышы керек». Бул учурда «кастык тилине» белгилүү бир этноско таандык адамдардын бүтүндөй бир тобу кабылып отурат.

Азыркы учурда айрым бир саясатчылардан же катардагы жарандардан тарыхый мүнөздөгү зомбулук же дискриминация окуяларын актаган сөздөрдү же бул же тигил этникалык топту кылмыштуулукка жакын деп белгилеген сөздөрдү көп эле кезиктирүүгө болот. Бул да «кастык тилине» кирет. Кандайдыр бир социалдык, жарандык топторду каралоо максатында чет өлкөлүк жарандык, саясий жана мамле-

кеттик түзүмдөр менен байланышы бар деп көрсөтүү да «кастык тили» болуп саналат. Буга байланыштуу кыргызстандык кейсти эске салууга болот, мамлекеттик жана жергиликтүү саясатчылар жарандык уюмдарды жана жарандык коомдун айрым лидерлерин, укук коргоочуларды «чет өлкөлүк агент» деп аташкан. Бул божомолду ММКлар улантып, натыйжада Кыргыз Республикасынын жарандык секторун каралоого алып келди.

«Кастык тилине» кайсы бир этникалык топтун материалдык жактан камсыздыгы боюнча өлчөмдөш эмес артыкчылыгы, бийлик түзүмдөрүндөгү саны ж.б. туурасындагы ой-пикирлер; кайсы бир социалдык топту жалпы коомго, мамлекетке терс таасир тийгизип жатат деп айыптоолор да кирет.

Бүгүнкү күндө ММКлардагы популярдуу фраза «коронавирус — кытай вирусу» деген да «кастык тилине» кирет. Мындай билдирүү логикалык түрдө баарына кытайлар күнөөлүү деген бүтүмгө алып келет, бирок вирустун улуту жок. Буга байланыштуу азыр дүйнөдө азиат түспөлдүү адамдарды кодулоо жүрүүдө.